

SZÉCHENYI ISTVÁN

SZÁZ ÉVE halott a XIX. század magyar történelmének kiemelkedő alakja, Széchenyi István.

Munkásságának első periódusában — a múlt század 30-as éveiben — tevékenysége teljesen egybeesett a nemzet haladásának fő irányával. Széchenyi felismerte a kor szükségleteit, és nagy erőfeszítéseket tett a történelmi szükség-szerűség győzelméért, a feudalizmus felváltásáért polgári viszonyokkal. Nagyon találon jellemezte Kossuth az 1830-as évek Széchenyi-jét, amikor azt mondotta: »Ujjait a kornak ütére tévé, és megértette lüktetőit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak... Gróf Széchenyi a kor szükségleteinek hatalmas alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvéné lön; a nemzet legjobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik.«

A XIX. század első felében Magyarország fokozódott az árutermelés, a nagy- és középbirtokon kezdett térni a gazdálkodás fejlettebb módja, kibontakozóban volt a tőkés ipar. De a fejlődést mind a mezőgazdaságban, mind az iparban erősen korlátozták a feudális termelési viszonyok és az Ausztriától való gazdasági, politikai függés. A magyar mezőgazdaság termékeit egyre nehezebben lehetett az európai piacokon értékesíteni, mert a robottervezés miatt alacsony volt a termelési színvonal, és gyenge a termékek minősége. Nehézségeket támasztott az értékesítésben a szomszédos Habsburg-tartományok érdekeinek kedvező vámrendszer és az utak elhanyagoltsága is. A korszerű mezőgazdasági termeléshez szükséges beruházásokat nehezítette az ősi feudális intézménye, ami miatt csak uszorakamatra lehetett hitelt szerezni. Az ipar fejlődését a céhrendszer kötöttségei, a belső fogyasztás alacsony szintje, valamint a hiteltörvény és az egységes, mindenre egyformán kiterjedő jogrendszer hiánya szűk korlátok közé szorította. A birtokos osztály a parasztság robotterheinek fokozásával, a paraszti földek elrablásával próbált eleget tenni az árutermelés igényeinek és ezúton jutni nagyobb jövedelmhez. A földesúri kiszákmányolás fokozódása állandósította a parasztság mozgalmait, amelyek — miként az ősi módszerekkel való termelés is — szintén a feudális társadalmi rend válságának elmélyülésére mutattak. Ilyen körülmények között a feudalizmusból való gyors és teljes kibontakozás történelmi szükségletként jelentkezett. A hűbéri termelési viszonyok elavultságát számos magyar mezőgazdasági szakember felismerte a XIX. század első évtizedeiben, de Széchenyi volt az első, aki a társadalom szükségleteiből kiindulva kidolgozta a polgári átalakulás átfogó programját.

Széchenyi politikai célkitűzéseit a *Hitel* (1830), a *Világ* (1831) és a *Stádium* (1833) foglalják magukban. Reformprogramja szerint pusztán a gazdasági viszonyok átalakítása már a polgári Magyarország megteremtését eredményezi. Az átalakulás vezetését annak szükségéről meggyőződött, átnevelt főnemesekre kívánta bízni, és az új viszonyokból származó előnyöket is elsősorban a nemesség szempontjából óhajtott. De nem feledkezett meg a népről sem: a népet is részesíteni akarta a polgári átalakulás jótéteményeiből. Már a *Hitel*ben követelte, hogy „hazánkban mindenkinek, vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres.« Felismerte tehát, hogy a haladás ügye elválaszthatatlanul összefonódott az általános jólét növelésével. A *Hitel* és a *Világ* c. írásaiban magas szintű elvi fejtegetéseket olvashatunk a nemesi földtulajdon védő ősiség megszüntetésének szükségességéről, a jobbágy-munka értéktelenségéről, a céhrendszer, az árszabályozások, a robot és a kilenced fejlődést gátló voltáról. E munkák élesen bírálták a feudális kiváltságokat, és kívánták a jobbágy birtokbirtokosok jogát és a nemesi adómentesség megszüntetését is. Széchenyi az angliai fejlődés példájára hivatkozva figyelmeztette a nemességet arra, hogy milyen nagy előnyökkel járna az »alkotmány egyenlő kiterjesztése az ország minden lakosaira«, s azt ajánlotta, hogy a birtokos osztály tegye ezt meg önként a forradalom elkerülése érdekében. Széchenyi a polgári átalakulásra vonatkozó nézeteinek kifejtésében legmesszebb a *Stádium*ban jutott. Ennek lapjain oszoroza a legkíméletlenebbül a kivált-

ságokon alapuló rendi társadalmat, és az 1831. évi nagy parasztfelkelés hatása alatt első helyen követeli a földesúr és jobbágy viszonyának gyökeres megváltoztatását. Híres 12 törvényjavaslatában már pontokba foglalva megtalálható az ősiségtől mentes, adható, vehető, hagyományozható szabad föld, a paraszt szabad földtulajdona, a törvény előtti teljes egyenlőség, a közterhek közös viselésének első lépése, a szabad ipar és kereskedelem akadályainak eltávolítása stb. Ez még nem volt a polgári átalakulás teljes programja. Kossuth az 1840-es években jelentősen túlmént rajta, az 1848-as forradalom pedig jóval többet valósított meg Kossuth eredeti terveinél is. De keletkezésének időpontjában ugrás volt előre. Széchenyi műhatatlan érdeme, hogy az 1830-as évek elején a munkákkal ráirányította a figyelmet a belső átalakulás kérdéseire. Ezek az írások világosan tükrözik Széchenyi koncepciójának gyengeségeit, reformrendszerének ellentmondásait is — amelyekről a későbbiekben lesz szó —, továbbá világnézetének alapjában idealista jellegét. De ami ennél lényegesebb, megmutatják gondolkodásának közvetlen kapcsolatát a felvilágosodás haladó racionalista filozófiájával és a kor jellegzetes, a feudalizmus elleni harcában haladó eszmeáramlatával, a liberalizmussal. Hirdetik, hogy Széchenyi az alkotó tettekért remélte a nemzet felemelkedését, és a teremtő munkát tekintette az emberi boldogulás zálogának. Rendíthetetlenül hitt a szakadatlanul tartó haladásban, amely idővel a bőség és jólét világát teremti meg a földön.

SZÉCHENYI a fennálló viszonyok megváltoztatásához gyakorlati alkotásainak egész sorával hozzájárult. Az Akadémia megalapításával a magyar nyelv művelésének, ezen keresztül a nemzetérválás ügyének tett nagy szolgálatot. A Nemzeti Kaszinó létrehozásával olyan szellemi központot teremtett, amely a haladó nézetek terjedését segítette elő. A modern mezőgazdasági elvek népszerűsítése érdekében megalkotta a Magyar Gazdasági Egyesületet. Az ország közlekedési hálózatának fejlesztését hathatósan segítette az az, hogy nagy részt vállalt a dunai gőzhajózás életrehozásában, irányította az Alduna szabályozását. Az 1840-es években megindította a Tisza-szabályozás nagy művét. Ott volt a Hengermalom és a Kereskedelmi Bank kezdeményezői között. Szívvel-lélekkel segítette a magyar színházkultúra fejlődését. Létrehozta a pest-budai állandó hidat, amelynek felépítése politikai tett is volt.

Széchenyi írásainak és gyakorlati kezdeményezéseinek az 1830-as években országszerte nagy visszhangja támadt. Vitára, állásfoglalásra ösztönöztek, és az előrelépés szükségességét mind többen és többen kezdték felismerni. A Nemzeti Kaszinó mintájára alakult vidéki kaszinók a Széchenyi által annyira kívánt »eszmésúrlódások«, agitáció, felvilágosítás, meggyőzés gócpontjaivá fejlődtek. A szegedi palánki kaszinó például fokozatosan a város politikai életének irányítójává lett, és a helyi magyar színészet pártolásával, a magyar nyelv terjesztésének előmozdításával, a szegedi iskolai oktatás magasabb szintre emelésének tervével, az alsóvárosi gazdasági egyesület megalakításával, egyes ipari növények termelésének meghonosításával, illetve szélesítésével, a környékbeli lótenyésztés fejlesztésével, a város »csinosításával« Széchenyi szellemében szolgált a haladás ügyét. Az 1830-as évek közepére Széchenyi népszerűsége már csúcspontjára emelkedett, és lelkesen beszéltek róla mindazok, akik hazánkban a viszonyok megváltoztatását akarták. Amikor 1833 szeptember elején a »Duna« gőzhajóval megjelent Szegeden, bemutatta a technika e nagyszerű vívmányát a Tiszavidék népének, a város lakossága ujjongó lelkesedéssel ünnepelte. A város vezető testülete pedig kimondotta Széchenyi »megpolgárosítását« (díszpolgárrá választását) »nagy érdemei tekintetéből«.

KÉTSÉGTELEN, hogy Széchenyi működésének első, 1841-ig terjedő időszakára túlnyomórészt a pozitív vonások voltak jellemzőek. De Széchenyi programja kezdettől fogva fogyatékosságokat, ellentmondásokat rejtett magában, amelyek őt működésének második szakaszában, 1841 és 1848 között a maga indította mozgalmat fékezőjévé tették. Széchenyi nem tudta megta-

gadni nagybirtokos mivoltát. Éppen emiatt nem volt következetes a feudalizmus felszámolását illetően. Felülről végrehajtott, fokozatos reformokkal akarta a feudalizmust átalakítani úgy, hogy a nagybirtokrendszer és ezzel együtt a birtokos osztály gazdasági, politikai vezető szerepe megmaradjon.

Széchenyi reformrendszerének — ugyancsak osztályhelyzetéből eredően — volt egy másik fogyatéka is. A polgári átalakulást a Habsburg birodalom keretén belül, Ausztriához fűződő alárendeltségi viszonyunk érintetlenül hagyása mellett akarta biztosítani. Nem látta meg, hogy a következetes polgári átalakulás, a szabad tőkés fejlődés feltétele a feudalizmus külső támaszával, a Habsburg feudális-abszolutista elnyomó hatalommal szemben a nemzeti függetlenség kivívása volt. Részben családi hagyományokból, részben pedig azért nem akart szakítani a Habsburgokkal, mert az esetleges tömegmozgalommal és a nemzetiség mozgalmaival szemben tőlük remélte a nagybirtok védelmét, vezető szerepének biztosítását. A nemzeti kérdésben elfoglalt elutasító álláspontja tehát osztályhelyzetében és polgári nacionalizmusában gyökerezett. A Széchenyi elképzelése szerint kibontakozó tőkés fejlődés meglehetősen egyoldalú lett volna, míg a Kossuth vezette ellenzéki mozgalom összekapcsolta a polgári átalakulás kérdését a nemzet gazdasági és politikai függetlenségének ügyével. Az 1840-es években ezért is szembefordult Széchenyi Kossuthal, Reformrendszerének ellentmondása tehát az volt, hogy a reformot nem a forradalom előkészítőjének, hanem annak elkerülésére szolgáló eszköznek tartotta. Polgári átalakulást akart, de olyanok vezetésével, akik nem az átalakulásban, hanem a feudalizmus konzerválásában voltak érdekelték; másrészt az átalakulást felülről végrehajtott reformokkal olyan államszervezet keretében akarta végrehajtani, amely a magyarországi haladásnak esküdő ellensége volt.

Széchenyi 1841-től egyre hevesebben támadta Kossuthot, a röpiratok, cikkek tömegét írta ellene, társadalmi forradalom és Béccsel való összeütközés felidézésével, a reformok megvalósításának akadályozásával vádolva őt. Széchenyi és Kossuth harcában nem személyes ellenszenv vagy az általuk használt módszerek különbözősége nyilatkozott meg. Összeütközésük onnan eredt, hogy a kapitalizmus fejlődésének két különböző útját képviselték. Kossuth és hívei gyorsabban akartak haladni, következetesebb polgári államot akartak, mint Széchenyi, és programjuk az ipari kapitalista fejlődés követelményét is magában foglalta, aminek pedig a Széchenyi által mellőzött nemzeti függetlenség volt a feltétele. Kossuthék a reformot nem tekintették a forradalom ellenszereinek, mint Széchenyi. Ha eredetileg nem is akartak forradalmat, amikor a körülmények más megoldást nem tettek lehetővé, megragadták az alkalmat. A történelmi fejlődés szükségleteinek az 1840-es években már a kossuthi program felett meg jobban, Széchenyi pedig azzal, hogy szembefordult Kossuthal, akaratlanul is a fejlődés fékezőjévé vált, elszigetelődött a haladás táborától. Az 1840-es évek Széchenyijének működésében már a negatív vonások voltak túlsúlyban.

EZEKBE az években Kossuth tekintélye már túlszárnyalta Széchenyit. A szegedi palánki kaszinó, amely az előző évtizedben Széchenyi eszméinek befolyása alatt dolgozott, Kossuth híveinek vezetése alá került. Lelkesen felkarolta a Kossuth kezdeményezte védegyeleti mozgalmat, és 1845 elején Szegeden is megalakult a Széchenyi által élesen támadott Védegyelet fiókja. A kaszinói tagok közül sokan Kossuth-szakállal, a fiatalabbak kihajtott, széles Petőfi-ingallérban vettek részt az országgyűlések leghaladóbb tagjai mellett rendezett helyi tüntetéseken. A palánki kaszinó e mozgalmakba — a kossuthi egységfront-politika szellemében — a céhek mestereit és legényeit, a diákokat, a város plebejus elemeit is igyekezett bevonni. A Széchenyi—Kossuth vitában tehát a szegediek zöme is Kossuth oldalára állott, bár továbbra is megbecsülte a merészen kezdeményező, az ország javára oly sokat alkotó Széchenyit. Amikor 1846 júliusában másodszor is meglátogatta Szegedet, hogy a Tisza-szabályozás munkáját és a tiszaizom megindítását előkészítse, is-

mét lelkes fogadtatásban volt része. A források tanúsága szerint ez az ünneplés nem a politikai életben Kossuth ellen hadakozó Széchenyinek, hanem »...a nemzetet és jelesen e Várost is gazdag reményekkel kecsegtető Tisza-szabályozás« kezdeményezőjének szólt, aki »...kitűnő lelkenek erejét és tehetségét félbe nem szakíthatott szilárdsággal és állandósággal már eddig is annyira farsztrani kész és hajlandó volt... a hon boldogítása kedvéért...«

Széchenyi politikai nagyságát bizonyítja, hogy a polgári forradalom győzelme után, 1848 forró tavaszán, látva Kossuth programjának vér nélküli megvalósulását, félretette korábbi Kossuth-ellenes nézeteit, és lelkes szavakban tett hitet a nagy átalakulás mellett. »Hosszú, halálos álom után íme új, eddig alig, vagy sejtelenként csak később időkben reményelt, gyönyörű reggel tűnt fel oly sokáig eltaposott hazánk felett. Bátorabbak, merészebbek... rövid napok alatt oly alakra fektették hazánk jövődjét, melyet velem együtt mi hangyunkások tán soha, vagy csak generációk után lettünk volna képesek megalakítani...« — írta a *Mi lesz belőlünk magyarokból?* c. cikkében. Az első felelős magyar kormány minisztereként sem tudott azonban szakítani kompromisszumos, a Habsburg-uralmat és a nemzeti felemelkedését összeegyeztetni akaró politikájával. 1848 szeptemberében elkerülhetlenné vált a fegyveres összeütközés Ausztriával; politikai fenntartásai és idegrendszerének túlerzékenysége miatt képtelen volt a forradalmi vívmányok fegyveres védelmének vállalására. Hazaféltése és Habsburg hűsége, a forradalom továbbfejlődésétől való rettegése, az önvád a forradalomért (»ez tulajdonképpen az Ön műve!« — mondották 1848 tavaszán az arisztokraták) tragikus belső összeütközés forrása lett, s Széchenyi idegösszeomlásához, a döblingi ideggyógyintézetbe meneküléséhez vezetett. A döblingi magány politikai menedék és betegségének gyógyítása, egyben pedig önmaga politikai nézeteinek, az 1848—1849-es forradalomnak és szabadságharcnak kritikai vizsgálata volt. 1849 után a Bach-féle ellenforradalmi rendszer tobzódása, a Magyarország teljes beolvasztására irányuló osztrák politika a bécsi abszolutizmus ellen fordította Széchenyit.

Döblingi írásában az 1850-es évek második felében könyörtelenül bírálta az osztrák önkényuralom rendszerét. E politikai tevékenysége miatt az osztrák hatóságok 1860-ban zaklatni kezdték, és tudára hozták, hogy »Döbling megszűnt menedékhely lenni számára«. Ugyanakkor értesült a magyar nemzet mozgalmainak kibontakozásáról, a pesti diákok és mesterlegények 1860. március 15-i emléktüntetésének véres elnyomásáról. Az abszolutizmus bukását kívánó, de a forradalomtól féltő Széchenyi elkerülhetetlenül látta a forradalom és abszolutizmus összeecsapását; teljes kiútalanságot érzett, és ebben a helyzetben, 1860. április 8-án önkézzel vetett véget életének.

Széchenyi tragikus halála nagy megdöbbenést keltett hazánkban. A közvélemény az önkényuralom elleni tiltakozásként fogta fel öngyilkosságát. Ezért is rendeztek országsszerte gyászünnepeket, amelyek az osztrák abszolutizmus elleni tömegtüntetésekké váltak. Szeged ekkori vezető testülete, a községválasztmány egyhangú határozatot hozott, amelynek értelmében április 26-án a város díszpolgárának hazafiúi érdemeihez méltó megemlékezést tartottak. Ezen a fényes gyászünnepeken a város tisztikara, a céhek, a tanulóifjúság, a szegedi és környékbeli parasztság ünnepi ruhába öltözve vett részt. A szegedi Széchenyigyász május 26-ig tartott; egy hónapra a községválasztmány és a városi tisztikar tagjai fekete ruhát vagy legalább fekete szalagot viseltek. Május 11-én pedig a községválasztmány a halhatatlan hazafi emléke megörökítéséül a város főterét Széchenyi térnek nevezte el.

A halála óta eltelt száz esztendő alatt azok a milliók, akikre »dús élte kincset« költötte, szívükben őrizték emlékét. Azt a Széchenyit tisztelték és becsülték, aki szabaddá akarta tenni a jobbágyot, aki a virágzó Magyarországról küzdött, s népét jómódúnak, műveltnak, jogokban és kötelességekben egyenlőnek akarta látni. A szocializmust építő magyar nép büszkén vallja magáénak az 1830-as évek szükségleteit megértő, népét szerető, áldozatkész, alkotó szenvedélytől, az emberiség haladásába vetett hitől áthatott Széchenyit, és azoknak a sorába helyezi, akik az emberiség haladásának úttörői voltak.